

Ryszard Cichocki

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Kompetencja obywatelska a ramy aksjologiczne sfery publicznej

I. Uwagi wstępne

Gdy dokonuje się socjologicznych lub psychologicznych analiz aktywności obywatelskiej w sferze publicznej, niezależnie od jej poziomu (lokalna czy regionalna, państwowa czy ponadpaństwowa), ważnym elementem tych analiz jest uchwycenie ram, w których ta aktywność się odbywa¹. Ramy te – co oczywiste – wyznaczane są przez struktury sfery publicznej².

W literaturze przedmiotu funkcjonują trzy alternatywne koncepcje sfery publicznej (*public sphere*), trochę konkurencyjne, trochę komplementarne³. Najpowszechniej stosowanym ujęciem jest propozycja związana z Jürgenem Habermasem⁴, traktujące sferę publiczną w kategoriach dyskursu publicznego – jest to przestrzeń nowoczesnych społeczeństw, w których przebiegają procesy kształtowania się dyskursów politycznych oraz kreowanie, wymiana i upowszechnianie tych poglądów indywidualnych i zbiorowych, które odnoszą się do różnych aspektów sfery publicznej.

Sfera publiczna, to ta część życia społecznego, w której obywatele prowadzą publiczne debaty, narady, konsultacje w sprawach istotnych dla ogółu społeczeństwa, w celu uzgodnienia interesów i wypracowania konsensusu. Czynią to w ramach

¹ A. Arato, J. L. Chohen, *Civil Society and Political Theory*, The MIT Press, Cambridge 1995.

² G. Gay, V. O. Pang, W. B. Stanley, *Expanding Conceptions of Community and Civic Competence for a Multicultural Society*, "Theory and Research in Social Education" 1992, vol. 23, s. 302-331.

³ E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008.

⁴ J. Habermas, *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*, przeł. M. Łukasiewicz, W. Lipnik, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

konstytucyjnie zapisanych praw i norm gwarantujących im wolność wyrażania opinii, myśli i idei, zgromadzeń stowarzyszeń.⁵

– referuje to ujęcie Jolanta Itrich-Drabarek.

Alternatywnym ujęciem sfery publicznej jest definicja zaproponowana przez Margaret Sommer w pracy „Citizenship and the place of the public sphere: Law, community, and the political culture in the transition to democracy”.

Sfera publiczna oznacza kontestacyjnopartycypacyjną przestrzeń, w ramach której podmioty prawa, obywatele, aktorzy ekonomiczni oraz członkowie rodzin i społeczności lokalnych tworzą publiczne ciała i angażują się w negocjacje i kontestacje życia politycznego i społecznego.⁶

W tej definicji mamy koncentrację na wymiarze partycypacyjnym. Sfera publiczna, to przede wszystkim podmioty indywidualne i zbiorowe organizujące się w sferze publicznej, w celu uzyskiwania wpływu na nią, oraz zachodzące w niej procesy i tendencje, z perspektywy własnych potrzeb, interesów i wartości. Wymiana poglądów i opinii oraz kształtowanie dyskursów publicznych jest tu oczywiście obecne, ale niejako w tle aktywności zbiorowej.

Nieco odmienne ujęcie znajdujemy w pracy Doroty Pietrzyk-Reeves *Idea społeczeństwa obywatelskiego: współczesna debata i jej źródła*⁷. Autorka sferę publiczną ujmuje

[...] jako przestrzeń, w której może się realizować prawdziwie demokratyczne uczestnictwo obywateli w kształtowaniu wspólnych norm consensusu i porozumiewania oraz w formowaniu opinii publicznej, a tym samym wpływanie na instytucje systemu.⁸

Ważnymi elementami tych określeń jest uznanie sfery obywatelskiej, w której realizowane są różne wymiary aktywności obywatelskiej prowadzące w rezultacie do kształtowania struktur i procesów zachodzących oraz osiągania celów przyjmowanych przez różne kategorie podmiotów uczestniczących w sferze publicznej.

Z punktu widzenia potrzeb tego opracowania bardziej przydatna jest druga koncepcja, traktująca sferę publiczną jako przestrzeni aktywności obywatelskiej, zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i grupowym.

Do rdzeniowych elementów sfery publicznej, stanowiących jej strukturę, zaliczam osiem elementów:

- (a) ramy prawne w postaci Konstytucji i ustaw regulujących w sposób pośredni i bezpośredni funkcjonowanie sfery publicznej (przede wszystkim Ustawa o pożytku publicznym i wolontariacie);

⁵ J. Itrich-Drabarek, *Problemy sfery publicznej*, „Studia Politologiczne”, vol. 14, s. 71.

⁶ M. Somers, *Citizenship and the place of the public sphere: Law, community, and the political culture in the transition to democracy*, „American Sociological Review” 1993, 58 (5), s. 589.

⁷ D. Pietrzyk-Reeves, *Idea społeczeństwa obywatelskiego: współczesna debata i jej źródła*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000.

⁸ *Ibidem*, s. 200.

- (b) państwowe ramy instytucjonalne sfery publicznej w postaci systemu parlamentarnego i centralnych instytucji państwa (Parlament, Rząd, Trybunał Konstytucyjny, Naczelny Sąd Administracyjny, Sąd Najwyższy);
- (c) regionalne ramy instytucjonalne sfery publicznej (Sejmik Samorządowy, Urząd Marszałkowski i struktury zależne);
- (d) lokalne ramy instytucjonalne sfery publicznej (Rady i Zarządy miast i gmin i struktury zależne);
- (e) przedstawicielskie ramy sfery publicznej w postaci partii i struktury systemu partyjnego (partie polityczne, struktury quasi-partyjne);
- (f) obywatelskie ramy sfery publicznej (fundacje i stowarzyszenia trzeciego sektora, zinstytucjonalizowane ruchy społeczne, zinstytucjonalizowane ruchy miejskie) oraz
- (g) spinające te elementy w jedną – mniej lub bardziej spójną – całość aksjologiczne ramy sfery publicznej⁹.

W tych ramach (prawnych, instytucjonalnych i aksjologicznych) realizowane są różne formy żywiłowej i zinstytucjonalizowanej, indywidualnej i zbiorowej aktywności obywatelskiej. A zasadniczym regulatorem aktywności obywatelskiej jest kompetencja obywatelska.

Przedmiotem tego opracowania jest ostatnia z wymienionych ram sfery publicznej – tzn. rama aksjologiczna, która będzie tu rozważana równocześnie jako jeden z wymiarów kompetencji obywatelskiej. Celem tego opracowania jest analiza wybranych dylematów występujących w ramach aksjologicznych sfery publicznej naszego społeczeństwa.

Ograniczone rozmiary niniejszego opracowania nie pozwalają na szczegółowe ilustrowanie poszczególnych tez artykułu danymi pochodzącymi z badań empirycznych. Jednak analizy te są oparte na kilku badaniach własnych. Najważniejszych informacji dostarczyły cztery wieloletnie programy badawcze:

1. „Quality of Life Indicators for Cities of Change” – zrealizowany w 2002 r. w miastach Europy Centralnej (Bułgaria, Węgry, Słowacja, Łotwa, Polska) na zlecenie World Bank i Bertelsmann Stiftung;
2. „Wskaźniki jakości życia mieszkańców Poznania”, realizowany w latach 2002–2017 w Poznaniu na zlecenie Urzędu Miasta Poznania, przez Centrum Badania Jakości Życia Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu;
3. „Życie w Poznaniu 2002–2014”, realizowany w latach 2002–2014 w Poznaniu przez Centrum Badania Jakości Życia Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu;

⁹ M. Kalisiak-Mędelska, *Partycypacja społeczna na poziomie lokalnym jako wymiar decentralizacji administracji publicznej w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015.

4. „Życie w Lesznie 1995–2014”, realizowany w latach 1995–2014 w Lesznie na zlecenie Urzędu Miasta Leszna.

Każdy z tych programów zawierał obszerny segment zagadnień badawczych dotyczących sfery publicznej, społeczeństwa obywatelskiego, aktywności obywatelskiej i kompetencji obywatelskiej. Opracowania części wyników tych wieloletnich programów zostały już opublikowane, a inne znajdują się w fazie przygotowań do publikacji¹⁰.

II. Kompetencja obywatelska i jej wymiar aksjologiczny

W artykule zakładam ujęcie „kompetencji obywatelskiej” sformułowane w artykule Ryszarda Cichockiego i Andrzeja Siatkowskiego „Kompetencja obywatelska. Próba konceptualizacji”¹¹. Rdzeń założeń dla potrzeb przyjętej tu konceptualizacji został sformułowany w dwóch książkach: R. Cichocki *Podmiotowość w społeczeństwie*¹² oraz A. Siatkowski, *Kompetencje obywatelskie a aktywność w sferze publicznej*¹³. Punktem wyjścia dla tej koncepcji jest założenie, że funkcjonowanie jednostki w otoczeniu społecznym (szczególnie aktywność podmiotowa jednostki) wymaga posiadania czterech typów narzędzi (narzędzia kontroli poznawczej, ewaluacyjnej, normatywnej i sprawczej) i odpowiadających im czterech typów kompetencji¹⁴. „Kompetencja obywatelska”, to – w przyjętym tu rozumieniu – zdolność podmiotów indywidualnych i zbiorowych do efektywnej kontroli otoczenia w sferze publicznej w wymiarach: ewaluacyjnym, poznawczym, normatywnym i sprawczym. „Kompetencję obywatelską” określamy wspólnie jako ten zespół narzędzi motywacyjnych, ewaluacyjnych, normatywnych, poznawczych i sprawczych, pozostających w dyspozycji podmiotów uczestniczących w sferze publicznej (zarówno indywidualnych, jak i zbiorowych), które są niezbędne do efektywnego podejmowania aktywności obywatelskiej w sferze publicznej. Przyjmujemy tu konceptualizację tego pojęcia opartą na czterech wymiarach (lub aspektach):

- (a) aspekt poznawczy,
- (b) aspekt ewaluacyjny,
- (c) aspekt normatywny,
- (d) aspekt sprawczy.

¹⁰ R. Cichocki (red.), *Podmiotowość społeczności lokalnych*, Wydawnictwo Media G-T, Poznań 1996; R. Cichocki (red.), *Wskaźniki jakości życia mieszkańców Poznania*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2005; R. Cichocki, P. Cichocki, P. Jabkowski, *Życie w Lesznie 2009. Studia nad jakością życia*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2010; R. Cichocki, A. Kilarzka, *Życie w Lesznie 2014. 25 lat przemian*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2014.

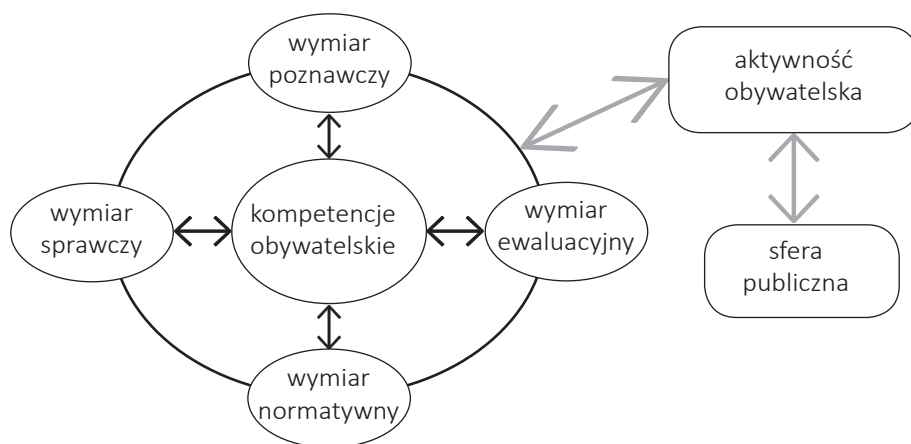
¹¹ R. Cichocki, A. Siatkowski, *Kompetencja obywatelska. Próba konceptualizacji*. Tekst niepublikowany.

¹² R. Cichocki, *Podmiotowość w społeczeństwie*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2003

¹³ A. Siatkowski, *Kompetencje obywatelskie a aktywność w sferze publicznej*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2014.

¹⁴ R. Cichocki, *Podmiotowość w społeczeństwie...*

Przyjmujemy, że podstawowe elementy wymiaru motywacyjnego w rzeczywistości mogą być traktowane jako składniki dwóch innych wymiarów: ewaluacyjnego i normatywnego. Jest to zgodne z wymiarami podmiotowości jednostki w społeczeństwie, której próba konceptualizacji została przedstawiona w pracy „Podmiotowość w społeczeństwie”¹⁵.

Ryc. 1. Schemat analizy kompetencji obywatelskich.

Źródło: R. Cichocki, A. Siatkowski, *Kompetencja obywatelska. Próba konceptualizacji*.

Nawiązując do koncepcji Roberta A. Dahla¹⁶ (*good enough citizen*) wystarczająco kompetentny obywatel, to – w jego ujęciu – jednostka dysponująca:

- (a) zasobem wiedzy obywatelskiej w zakresie umożliwiającym jej opis sytuacji, definiowanie zdarzeń, rozumienie zachowań i działań innych podmiotów, odczytywanie związków przyczynowych pomiędzy działaniami i zdarzeniami, uchwytowanie w sferze publicznej;
- (b) zasobem aksjologicznym w postaci wartości, ideałów, interesów, tradycji, potrzeb, umożliwiających ewaluację sytuacji, zdarzeń i tendencji zmian w społeczeństwie, działań podmiotów indywidualnych i zbiorowych, opierając się na kryteriach i standardach ewaluacji wyprowadzanych z wartości, ideałów, interesów itd.;
- (c) zasobem normatywnym w postaci założeń normatywnych i norm oraz – wyprowadzanych z nich – kryteriów normatywnych i standardów normatywnych, które łącznie umożliwiają dokonywanie osądów innych podmiotów indywidualnych uczestniczących w sferze publicznej (polityków, aktywistów, działaczy społecznych, liderów opinii), pod-

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ R.A. Dahl, *The Problem of Civic Competence*, "Journal of Democracy" 1992, Vol. 3, No. 4.

- miotów zbiorowych w sferze publicznej (partii politycznych, ruchów społecznych, organizacji pozarządowych);
- (d) zasobem sprawczym, umożliwiającym działanie w sferze publicznej i wpływanie na nią¹⁷.

III. Narzędzia aksjologiczne sterujące aktywnością obywatelską w sferze publicznej

Ponieważ przedmiotem niniejszego opracowania jest aspekt aksjologiczny sfery publicznej, pominię trzy spośród czterech wymiarów kompetencji obywatelskiej, a skoncentruję się na wymiarze ewaluacyjnym (aksjologicznym). Ten wymiar kompetencji obywatelskiej jest odpowiedzialny za dokonywanie ocen: poszczególnych elementów sfery publicznej wskazanych we wprowadzeniu, działań uczestniczących w niej instytucji, podmiotów indywidualnych i zbiorowych oraz wszelkich procesów zachodzących w jej obrębie, niezależnie od tego, czy są one efektem działań tych podmiotów, czy też zachodzą w sposób spontaniczny¹⁸.

Wymiar ewaluacyjny kompetencji obywatelskiej obejmuje odpowiednio cztery elementy:

- (a) posiadanie i umiejętność wykorzystania własnych źródeł ewaluacji – wartości, ideałów, interesów, potrzeb, tożsamości, tradycji;
- (b) umiejętność samodzielnego wyprowadzania kryteriów ewaluacji ze źródeł ewaluacji i efektywnego posługiwania się tymi kryteriami do oceny rzeczywistości;
- (c) umiejętność tworzenia własnych standardów ewaluacji odnoszących się do poszczególnych kryteriów ewaluacji i wykorzystywanie tych standardów w procesach oceny różnych elementów sfery publicznej;
- (d) umiejętność samodzielnego wyprowadzania własnych relacji preferencji, niezbędnych do oceny instytucji, zdarzeń i procesów w sferze publicznej.

Dla zagwarantowania efektywności ewaluacyjnej podmiotu wymienione narzędzia ewaluacji powinny stwarzać podmiotowi możliwość:

- (a) oceny ram prawnych (przyjętych rozwiązań prawnych i funkcjonujących instytucji prawa) z perspektywy własnych źródeł ewaluacji podmiotu (wartości, interesów itp.);
- (b) oceny rozwiązań instytucjonalnych przyjętych w systemie politycznym oraz funkcjonowania instytucji ustawodawczych i wykonawczych państwa, oceny również programów politycznych;

¹⁷ A. Siatkowski, *Kompetencje obywatelskie a aktywność w sferze publicznej*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2014.

¹⁸ R. Cichocki, *Podmiotowość w społeczeństwie*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2003.

- (c) oceny programów i realnych kierunków działania partii politycznych, w celu ich wyboru najwyżej akceptowanych z perspektywy własnych źródeł ewaluacji podmiotu lub odrzucania nieakceptowanych;
- (d) oceny funkcjonowania i skutków obecności w sferze publicznej podmiotów zbiorowych, dążących do wywierania wpływu na kształt i funkcjonowanie sfery publicznej;
- (e) oceny funkcjonowania i skutków obecności w sferze publicznej innych podmiotów indywidualnych, starających się wywierać wpływ na kształt i funkcjonowanie sfery publicznej;
- (f) samooceny swojej obecności w sferze publicznej, własnej aktywności obywatelskiej i jej przyszłych skutków dla funkcjonowania sfery publicznej.

W przyjętym modelu analizy zakłada się, że rdzeniowym komponentem kompetencji obywatelskiej jest właśnie kompetencja aksjologiczna, a ściślej rzecz biorąc – podstawowy element tej kompetencji, które określane są jako źródła ewaluacji: wartości, ideały, interesy, potrzeby, tradycja. Struktura kompetencji obywatelskiej, proces jej powstawania, proces kształtowania i organizacja wewnętrzna. Kompetencja poznawcza, kompetencja normatywna i kompetencja sprawcza (ich zawartość, sposób uporządkowania wewnętrznego i funkcje) są wyznaczone przez typ zasadniczego źródła ewaluacji (np. wartości albo interesy), społecznego sensu źródła ewaluacji (np. uniwersalne wartości cywilizacyjne vs. ideologiczne wartości partykularne) oraz sposobów nadawania społecznych sensów tym źródłom ewaluacji (tworzenie kryteriów ewaluacji, standardów ewaluacji i relacji preferencji na podstawie tych źródeł ewaluacji). Stąd konieczność rozważenia zasadniczych dylematów, które występują w strukturach ewaluacyjnych „obsługujących” kompetencję obywatelską, a w konsekwencji także aktywność obywatelską.

Wychodząc z powyższych przesłanek, można mówić o typach kompetencji obywatelskiej wyznaczanych przez organizujące je źródła ewaluacji, a więc kompetencji obywatelskiej regulowanej: wartościami uniwersalnymi (typ I), wartościami partykularnymi (typ II), interesami zbiorowymi – wspólnotowymi lub zrzeszeniowymi (typ III), interesami partykularnymi (typ IV), potrzebami zbiorowymi – wspólnotowymi lub zrzeszeniowymi (typ V) oraz potrzebami partykularnymi (typ VI). Typy te, jak widać, zostały określone z uwagi na typ czynników motywujących do podejmowania aktywności w sferze publicznej, a pośrednio także organizujących funkcjonowanie kompetencji obywatelskiej. Tabela 1 przedstawia opisaną typologię.

Można także wskazywać kompetencję obywatelską (i odpowiadającą jej aktywność obywatelską) należącą do specyficznych podtypów, regulowaną przez: ideały społeczne (ideał równości), identyfikacje ideologiczne (np. konserwatyzm, anarchizm), identyfikacje religijne (np. katolicyzm, islam), identyfikacje z utrwalonymi tożsamościami społecznymi (np. nacjonalizm, separatyzm etniczny), orientacje życiowe (np. progresywne, konserwatywne). Te podtypy kompetencji

Tab. 1. Typy idealne kompetencji obywatelskiej z uwagi na źródła ewaluacji

Źródła ewaluacji	WARTOŚCI	INTERESY	POTRZEBY
Uniwersalne	Typ I Wartości uniwersalne	Typ III Interesy zbiorowe – wspólnotowe lub zrzeszeniowe	Typ V Potrzeby zbiorowe – wspólnotowe lub zrzeszeniowe
Partykularne	Typ II Wartości partykularne	Typ IV Interesy partykularne	Typ VI Potrzeby partykularne

obywatelskiej mają istotne znaczenie w przypadku projektowania badań empirycznych nad kompetencją obywatelską, jednakże na pewnym stopniu ogólności teoretycznej mogą być traktowane jako szczególne przypadki jednego z czterech wymienionych wyżej typów. Można także wskazać rodzaje aktywności w sferze publicznej (którą trudno jednoznacznie określić jako obywatelską), nieoparte na żadnym z wymienionych typów kompetencji obywatelskiej, a podejmowane przez jednostki o skrajnie małej kompetencji. Mam tu na myśli działania indywidualne i zbiorowe podejmowane pod wpływem bodźców (np. materialnych), pod wpływem emocji (np. głęboka nienawiść do obcego), lęku (np. sytuacja skrajnego zaburzenia poczucia bezpieczeństwa). Ze względu na ograniczone rozmiary opracowania, zarówno wymienione podtypy kompetencji obywatelskiej, jak i owe specyficzne rodzaje aktywności w sferze publicznej zostaną w nim pominięte.

IV. Typy kompetencji obywatelskiej z perspektywy struktur aksjologicznych regulujących aktywność w sferze publicznej

Badania empiryczne aktywności obywatelskiej skoncentrowane na czynnikach skłaniających do aktywności w sferze publicznej posługują się dwiema grupami wskaźników¹⁹. Po pierwsze, podejmowane są próby odpowiedzi na pytanie, co powoduje, że aktywność jest podejmowana, albo brak jakich czynników powoduje, że podejmowana nie jest. Przy czym uzyskane odpowiedzi kategoryzuje się w kilka zbiorów, które sytuują zgromadzone uzasadnienia odnoszące się do omówionych wyżej źródeł ewaluacji (wartości, interesów, potrzeb itd.). Po drugie, analizując konkretne relacje preferencji i kryteria ewaluacji obywateli odnoszące się do sfery publicznej, można także zrekonstruować tą drogą źródła ewaluacji, do których się one odwołują. Oczywiście takie badania pokazują, że elementy motywujące

¹⁹ J.H. Kuklinski, P.J. Quirk, *Conceptual Foundations of Citizen Competence*, "Political Behavior" 2001, 2 (23), s. 285-311.

rzadko mają taki jednoczynnikowy charakter, a zdecydowanie częściej odwołują się do dwóch lub większej ilości źródeł ewaluacji (np. wartości i identyfikacje religijne). Oto krótka charakterystyka podstawowych typów.

Pierwszy z typów (Typ I) aktywności obywatelskiej odwołuje się do wartości uniwersalnych (wolność, sprawiedliwość, równość, podmiotowość). Oto kilka przykładów aktywności tego typu. Przykład pierwszy to ruchy ekologiczne skoncentrowane na ochronie zagrożonych gatunków, podejmujące działania na forum międzynarodowym. Centralną wartością organizującą te zachowania jest troska o zasoby i biologiczną różnorodność naszej planety lub jej fragmentu. Przykład drugi to aktywność organizacji pozarządowych ukierunkowana na pomoc i wsparcie mniejszości dyskryminowanych lub prześladowanych. Taki rodzaj aktywności był charakterystyczny dla ruchów abolicjonistycznych w Europie i USA w XVIII i XIX w., odwołujących się do uniwersalnych wartości Oświecenia. Przykład trzeci to aktywność ruchów feministycznych w pierwszej fazie ich formowania i działalności, gdy odwoływały się do wartości uniwersalnych, w przeciwieństwie do późniejszych ruchów feministycznych, gdy uległy partykularnej ideologizacji i zaczęły odwoływać się do specyficznych wartości partykularnych. Kryteria służące do ewaluacji istniejącej sytuacji, zachodzących zdarzeń i rozwijających się procesów, są wyprowadzane z odpowiedniego typu wartości, w postaci kryteriów tych wartości. Standardy, do których odnoszone są skutki działań, konsekwencje procesów, są standardami odnoszącymi się do tych wartości.

Drugi z typów (Typ II) aktywności obywatelskiej odwołuje się do wartości partykularnych (wartości: narodowe, rasowe, religijne, klasowe). Oto ilustracje aktywności tego typu. Ruchy rasistowskie w USA w XIX i XX w. odwołujące się do białej rasy jako specyficznej wartości partykularnej. Działalność instytucji religijnych o charakterze sekt, odwołujących się do specyficznie interpretowanych wartości religijnych, izolujących wyznawców od otoczenia społecznego i dokonujących destrukcji w zastanych sieciach społecznych jednostek. Znaczące szczególnie w połowie XX w. wyzwolenie ugrupowania narodowe o charakterze antykolonialnym. Zasadniczym źródłem zarówno ewaluacji istniejącej rzeczywistości społecznej, jak i programów jej przekształcania są kryteria wartości i standardy wartości wyprowadzane ze specyficznych wartości ideologicznych powiązanych z różnymi identyfikacjami społecznymi.

Trzeci z typów (Typ III) aktywności obywatelskiej odwołuje się do uniwersalnego (w jakimś stopniu) interesu zbiorowego. Ilustracją tego typu aktywności są: organizacje pozarządowe skoncentrowane na celach edukacyjnych kształtujących tożsamość lokalną i regionalną i podtrzymujące spójność tych społeczności w szybko zmieniającym się otoczeniu, stowarzyszenia gospodarcze o zasięgu ogólnokrajowym, starające się poszukiwać strategii rozwojowych dla krajowej gospodarki w warunkach globalizacji, nowoczesne ruchy miejskie zorientowane na osvajanie przestrzeni miejskiej z perspektywy mieszkańców.

Czwarty z typów (Typ IV) aktywności obywatelskiej odwołuje się do interesu partykularnego, co nie zawsze musi oznaczać egoistyczne zachowanie w sferze publicznej. Przykładami tego typu aktywności są: miejskie środowiska rowerzystów działających jak grupy lobbystyczne na rzecz maksymalizacji warunków i uprawnień dla ruchu rowerowego, nawet kosztem innych form transportu, działania stowarzyszeń kibiców klubów piłki nożnej na rzecz dominacji w przestrzeni miejskiej, działania zbiorowe organizowane przez działaczy osiedlowych na rzecz ograniczenia ruchu, poprzez jego przesunięcie do innych obszarów miasta.

Piąty z typów (Typ V) aktywności obywatelskiej odwołuje się do potrzeb zbiorowych (w jakimś sensie uniwersalnych). Ilustracją tego typu aktywności są: organizacje rozwiązujące problemy osób starszych, stowarzyszenia rozwiązujące problemy bezdomności i udzielające wsparcia bezdomnym, ruchy miejskie zorientowane na kształtowanie nowych form uczestnictwa w kulturze.

Szósty z typów (Typ VI) aktywności obywatelskiej odwołuje się do potrzeb partykularnych (indywidualnych lub zbiorowych). Ta forma aktywności w sferze publicznej to m.in.: stowarzyszenia rodziców organizujące wsparcie dla swoich niepełnosprawnych dzieci, działalność społeczności lokalnych na rzecz rozwoju infrastruktury, działalność regionalnych stowarzyszeń kulturalnych na rzecz podtrzymywania miejscowych tradycji.

Te sześć typów idealnych opisujących aktywność obywatelską w sferze publicznej, opartych na przyjętej w tym opracowaniu typologii źródeł ewaluacji, pozwala – po analizie porównawczej – naszkicować główne dylematy tej aktywności.

V. Główne dylematy związane z typami kompetencji obywatelskiej

Po tych ustaleniach pojęciowych można wrócić do kwestii najważniejszej związanej z aksjologicznymi ramami sfery publicznej w Polsce, tzn. pytań:

- (a) jakie źródła ewaluacji są istotnymi czynnikami kształtującymi ramy aksjologiczne w polskiej sferze publicznej;
- (b) jaka jest hierarchia istotności źródeł ewaluacji dla ram aksjologicznych naszego społeczeństwa;
- (c) jakie są kierunki i tendencje zmian istotności źródeł ewaluacji kształtujących ramy aksjologiczne polskiej sfery publicznej.

Przypomnę tylko, że w przyjętym tu modelu źródłami ewaluacji w obrębie ram aksjologicznych są: wartości, interesy, potrzeby (oraz nierozważane tutaj: ideały, tożsamości, identyfikacje grupowe, tradycja, które tu pomijam).

Badania empiryczne nad społeczeństwem obywatelskim, skoncentrowane na motywacjach uczestnictwa w sferze publicznej, operują czterema alternatywnymi, ale równocześnie komplementarnymi podejściami.

W pierwszym podejściu badane są motywacje do podejmowania aktywności w sferze publicznej. Bada się je poprzez analizę formalnych deklaracji zawartych w: statutach stowarzyszeń, regulacjach wewnętrznych fundacji, sformalizowanych programach działań organizacji pozarządowych, deklaracjach programowych ruchów społecznych, deklaracjach liderów działań obywatelskich, czy sformułowaniach zawartych w innych dokumentach podstawowych. To podejście daje obraz motywacji podejmowania aktywności obywatelskiej formalnie deklarowanych przez struktury i ruchy w ramach społeczeństwa obywatelskiego.

W drugim podejściu badaniu poddawane są realne wskaźniki zaangażowania w sferze publicznej podmiotów zbiorowych i indywidualnych: charakterystyka projektów realizowanych przez organizacje pozarządowe w zależności od ich ukierunkowania aksjologicznego (wartości, interesy, potrzeby), wielkość budżetów poszczególnych programów w zależności od ich ukierunkowania, zaangażowanie czasu personelu w poszczególne ukierunkowania projektów. To podejście daje możliwość opisywania zgodności lub dysonansów pomiędzy deklarowanymi przez podmioty zbiorowe motywami działania a realnym ukierunkowywaniem działań tych podmiotów na wartości, interesy i potrzeby.

W trzecim podejściu realizuje się badania empiryczne zaangażowania obywatelskiego ze szczególną koncentracją na indywidualnych i zbiorowych uczestnikach różnych form aktywności: deklaracje obywateli uczestniczących w aktywności partii i ugrupowań politycznych, przekonania członków organizacji ekologicznych działających w celu zachowania zasobów środowiska i jego bioróżnorodności, opinie osób wspierających działalność hospicjów, wypowiedzi uczestników protestów społecznych, deklaracje rodziców organizujących wsparcie dla własnych niepełnosprawnych dzieci. W ramach tego podejścia uzyskuje się obraz indywidualnych motywacji uczestników różnych form aktywności społecznej. Oczywiście, jest to obraz oparty na indywidualnych, subiektywnych deklaracjach.

W czwartym podejściu realizowane są badania prowadzone z perspektywy przeciętnego obywatela, który aktywność obywatelską raczej obserwuje, niż w niej uczestniczy. W tym przypadku bada się społeczny wizerunek motywacji zarówno indywidualnych uczestników sfery publicznej: działaczy politycznych, aktywistów ideologicznych, liderów organizacji pozarządowych, członków stowarzyszeń, liderów ruchów społecznych, jak i zbiorowych: fundacji, stowarzyszeń, ruchów miejskich, partii politycznych. Pytania badawcze w tym podejściu formułowane są zazwyczaj jako pytania o powody podejmowania przez ludzi aktywności obywatelskiej albo o to, co w ich życiu decyduje, że poświęcają swój czas na działania w różnych formach aktywności obywatelskiej lub przeznaczają własne pieniądze na ich wspieranie. Stosując to podejście, uzyskujemy empirycznie zweryfikowany, społeczny obraz motywów aktywności obywatelskiej, zbiorowej i indywidualnej w sferze publicznej.

Dzięki tym czterem komplementarnym podejściom (nie znam programu badawczego, który wykorzystywałby równocześnie wszystkie cztery), uzyskujemy zarówno obszerny, jak i bardzo dokładny obraz ram aksjologicznych sfery publicznej. Chociaż wyniki gromadzone w różnych badaniach (wykorzystujących odmienne źródła danych) wcale nie dają się łatwo uzgodnić. Nawet taka zasadnicza kwestia, jak czynniki skłaniające do podejmowania aktywności społecznej, kształtuje się bardzo różnie w zależności od perspektywy przyjętej w badaniach.

Odpowiedź na pierwsze pytanie (Jakie źródła ewaluacji są istotnymi czynnikami kształtującymi ramy aksjologiczne w polskiej sferze publicznej?), jest próbą zdiagnozowania najważniejszych – dla polskiej sfery publicznej – źródeł ewaluacji, stanowiących czynniki motywujące do podejmowania zachowań w sferze publicznej. W zależności od podejścia badawczego rejestruje się nieco odmienne częstości występowania odniesień do ram aksjologicznych.

W badaniach dokumentów sformalizowanych zbiorowych podmiotów instytucjonalnych (statutach stowarzyszeń, regulacjach wewnętrznych fundacji, sformalizowanych programach działań organizacji pozarządowych), występują przede wszystkim odniesienia aksjologiczne do wartości uniwersalnych, interesów wspólnotowych, wspólnotowych potrzeb zbiorowych i potrzeb partykularnych, natomiast w deklaracjach podmiotów zbiorowych niezinstytucjonalizowanych (ruchy społeczne, spontaniczne działania wspólne) spotyka się przede wszystkim odniesienia do wartości uniwersalnych, zbiorowych interesów i wspólnotowych potrzeb zbiorowych. Bardzo rzadko pojawiają się natomiast w tych deklaracjach wartości partykularne i interesy partykularne.

W badaniach realnego wykorzystania zasobów przez podmioty zbiorowe i indywidualne (mierzonego budżetami i zaangażowaniem personelu) występują odwołania do wszystkich sześciu typów motywowania aktywności publicznej.

W badaniach indywidualnych deklaracji zaangażowania respondenci w swoich odpowiedziach wskazują na: wartości uniwersalne i partykularne, interesy wspólnotowe oraz potrzeby, zarówno wspólnotowe, jak i partykularne. Bardzo rzadko występują odwołania do interesów partykularnych.

Odpowiedź na drugie pytanie (Jaka jest hierarchia istotności źródeł ewaluacji dla ram aksjologicznych naszego społeczeństwa?) jest próbą zidentyfikowania znaczenia poszczególnych źródeł ewaluacji dla kształtu ram aksjologicznych polskiej sfery publicznej. W przypadku tego pytania obrazy ram aksjologicznych sfery publicznej są znacznie bardziej zróżnicowane, tzn. że uzyskiwane rankingi istotności poszczególnych źródeł ewaluacji dla aktywności w sferze publicznej są znacząco różne w zależności od przedmiotu badania.

Jeżeli przyglądamy się czynnikom motywującym do działań obywatelskich i regulującym aktywność obywatelską, deklarowanych formalnie przez podmioty zbiorowe (w statutach, regulacjach wewnętrznych i sformalizowanych programach), to największe znaczenie przypisuje się tam: wartościom uniwer-

salnym, wspólnotowym potrzebom zbiorowym i interesom zbiorowym. Wartości partykularne, interesy partykularne i potrzeby partykularne pojawiają się relatywnie rzadko lub wcale.

Zupełnie inaczej wygląda ranking źródeł ewaluacji motywujących do zachowań obywatelskich (i regulujących te zachowania), gdy patrzemy na nie z perspektywy realnej alokacji zasobów (czasu personelu, wykorzystywanych środków, oddawanych do dyspozycji zasobów). Bez wątplenia najwyższą pozycję przy tym sposobie badania mają: wspólnotowe potrzeby zbiorowe, potrzeby partykularne i interesy partykularne, a w dalszej kolejności wartości uniwersalne, interesy zbiorowe i wreszcie wartości partykularne.

Także odmiennie kształtuje się ranking źródeł ewaluacji istotnych dla aktywności obywatelskiej, rekonstruowany na podstawie deklaracji uczestników aktywności w sferze publicznej. W tak skonstruowanym rankingu najwyższe pozycje, czyli najsilniejszy wpływ motywacyjny na własną aktywność obywatelską przypisują badani: wspólnotowym potrzebom zbiorowym i wartościom uniwersalnym. A znacząco mniejsze znaczenie potrzebom partykularnym i interesom zbiorowym. Wartości partykularne i interesy partykularne deklarowane są w takich badaniach stosunkowo rzadko.

Ale radykalnie odmienny jest społeczny obraz czynników skłaniających do zachowań obywatelskich. Badani najczęściej przypisują podmiotom aktywnym w sferze publicznej trzy zasadnicze motywacje. Jest to mianowicie realizowanie: interesów partykularnych i potrzeb partykularnych oraz wspólnotowych potrzeb zbiorowych

Tabela 2 zawiera kompletne zestawienie rankingu istotności źródeł ewaluacji – ranking typów aktywności w sferze publicznej zbudowany na podstawie sześciu opisanych typów aktywności zbiorowej.

Tab. 2. Ranking istotności źródeł ewaluacji

TYP BADANIA	HIERARCHIA ŹRÓDEŁ EWALUACJI – RANKING
Badanie statutów, programów, wewnętrznych dokumentów programowych, deklaracje programowe podmiotów zbiorowych sfery publicznej	<ol style="list-style-type: none"> 1. Typ pierwszy (wartości uniwersalne) 2. Typ piąty (potrzeby zbiorowe – wspólnotowe i zrzeszeniowe) 3. Typ trzeci (interesy zbiorowe – wspólnotowe i zrzeszeniowe) 4. Typ szósty (potrzeby partykularne) 5. Typ drugi (wartości partykularne) 6. Typ czwarty (interesy partykularne)

TYP BADANIA	HIERARCHIA ŹRÓDEŁ EWALUACJI – RANKING
Badanie rzeczywistych kierunków działania, alokacji zasobów, wydatków i zaangażowania personelu podmiotów zbiorowych sfery publicznej	<ol style="list-style-type: none"> 1. Typ piąty (potrzeby zbiorowe – wspólnotowe i zrzeszeniowe) 2. Typ szósty (potrzeby partykularne) 3. Typ czwarty (interesy partykularne) 4. Typ pierwszy (wartości uniwersalne) 5. Typ trzeci (interesy zbiorowe – wspólnotowe i zrzeszeniowe) 6. Typ drugi (wartości partykularne)
Badanie motywacji zaangażowania indywidualnego, na podstawie deklaracji personelu NGO, deklaracje uczestników ruchów społecznych, opinie osób aktywnie wspierających działania	<ol style="list-style-type: none"> 1. Typ piąty (potrzeby zbiorowe – wspólnotowe i zrzeszeniowe) 2. Typ pierwszy (wartości uniwersalne) 3. Typ trzeci (interesy zbiorowe – wspólnotowe i zrzeszeniowe) 4. Typ szósty (potrzeby partykularne) 5. Typ drugi (wartości partykularne) 6. Typ czwarty (interesy partykularne)
Badanie rekonstruuje społeczny obraz motywacji do zaangażowania w sferze publicznej w opiniach o doświadczeniach społecznych „obserwatorów” życia publicznego	<ol style="list-style-type: none"> 1. Typ czwarty (interesy partykularne) 2. Typ szósty (potrzeby partykularne) 3. Typ piąty (potrzeby zbiorowe – wspólnotowe i zrzeszeniowe) 4. Typ pierwszy (wartości uniwersalne) 5. Typ trzeci (interesy zbiorowe – wspólnotowe i zrzeszeniowe) 6. Typ drugi (wartości partykularne)

Powyższe zestawienie dość wyraźnie charakteryzuje trzy zasadnicze dylematy w obrębie struktur aksjologicznych społeczeństwa obywatelskiego.

Pierwszy z tych dylematów to różnica pomiędzy deklarowanymi przez podmioty zbiorowe (fundacje, stowarzyszenia, ruchy społeczne) źródłami ewaluacji, motywującymi ich do aktywności zbiorowej i regulującymi tę aktywność (ranking: wartości uniwersalne, potrzeby zbiorowe, interesy zbiorowe), a źródłami ewaluacji realnie motywującymi ich aktywność w sferze publicznej i regulującymi tę aktywność (ranking: wspólnotowe potrzeby zbiorowe, potrzeby partykularne, interesy partykularne).

Drugi ze wspomnianych dylematów to dystans pomiędzy – z jednej strony – źródłami motywacji deklarowanymi przez indywidualnych aktorów sfery publicznej (liderzy, uczestnicy, osoby wspierające), których deklaracje, zbierane w badaniach, odwołują się do zasadniczo odmiennych źródeł ewaluacji (wspólnotowe potrzeby zbiorowe, wartości uniwersalne i interesy zbiorowe) a – z drugiej strony – społecznym obrazem tych motywacji uzyskiwanych w badaniach reprezentatywnych, które prowadzą do skonstruowania zasadniczo odmiennego rankingu (interesy partykularne, potrzeby partykularne, potrzeby zbiorowe).

Trzeci z tych dylematów, częściowo wynikający z dwóch poprzednich, to dystans między znaczeniem uniwersalnych źródeł ewaluacji (wartości uniwersalnych, interesów zbiorowych, wspólnotowych potrzeb zbiorowych) pozycjonowanych wysoko w rankingach deklaracji zarówno aktorów zbiorowych sceny publicznej, jak i indywidualnych jej uczestników, a partykularnymi źródłami ewaluacji (wartości partykularne, interesy partykularne, potrzeby partykularne), które sytuują się wysoko w rankingach konstruowanych na podstawie realnych działań podmiotów zbiorowych i wizerunku aktywności publicznej skryształizowanego w doświadczeniu zbiorowym.

VI. Uwagi końcowe

Odpowiedź na pytanie trzecie (Jakie są kierunki i tendencje zmian istotności źródeł ewaluacji kształtujących ramy aksjologiczne polskiej sfery publicznej?) jest próbą monitorowania procesu przekształcania ram aksjologicznych polskiej sfery publicznej. Badanie aktywności w sferze publicznej pozwala stwierdzić sześć zasadniczych tendencji.

Pierwsza z tych tendencji polega na rosnącym znaczeniu potrzeb (zarówno wspólnotowych, jak i partykularnych), jako czynnika motywacji do działalności w sferze publicznej, jak i czynnika regulującego działania w sferze publicznej, tak w stosunku do pozostałych źródeł ewaluacji, tak wartości, jak i do interesów. To tendencja charakterystyczna przede wszystkim dla sfer publicznych społeczeństw o relatywnie niskim poziomie zamożności, a relatywnie wysokim poziomie aspiracji materialnych (społeczeństw, które nie osiągnęły jeszcze fazy postmaterialnej). Niesatysfakcjonujący społecznie, niski poziom zaspokojenia potrzeb powoduje koncentrację na tym właśnie źródle ewaluacji, a wyprowadzane z niego kryteria wartości, standardy wartości i reguły preferowania przyczyniają się do specyficznej strukturyzacji rzeczywistości społecznej. Aktywność społeczna ogniskuje się na niezaspokojonych, a stale rosnących potrzebach społecznych, a ich zaspokojenie staje się wątkiem przewodnim rodzącej się kompetencji obywatelskiej. Jest on charakterystyczny dla społeczeństwa obywatelskiego w pierwszej fazie jego kształtowania się.

Druga tendencja to rosnące znaczenie potrzeb partykularnych w stosunku do potrzeb wspólnotowych. To jest również zjawisko charakterystyczne dla społeczeństw i społeczności o:

- (a) niższym poziomie zaufania społecznego, z czego wynika odwoływanie się do egoistycznego indywidualizmu w tworzeniu form samoorganizacji obywatelskiej;
- (b) niższych standardach życia materialnego, w których standardy zaspokojenia potrzeb są niższe niż oczekiwania obywateli, z czego wynika koncentracja na najprostszycy formach organizacji obywatelskiej.

To także sytuacja charakterystyczna dla pierwszych faz kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego.

Trzecia tendencja polega na rosnącym znaczeniu interesów (zarówno zbiorowych, jak i partykularnych) jako czynnika motywacji do działalności w sferze publicznej, w stosunku do wartości (niezależnie od tego, czy pod uwagę bierzemy wartości uniwersalne, czy partykularne). To tendencja charakterystyczna dla społeczeństw, które nie przeszły jeszcze fazy uniwersalizacji myślenia o sferze publicznej i dlatego organizacja aktywności zbiorowej ogniskuje się wokół interesów grupowych, które – zdaniem R. Dahla – są silniejszym elementem motywującym do zachowań zbiorowych niż wartości²⁰. Społeczeństwom o niższych kompetencjach obywatelskich (i słabszych ramach aksjologicznych sfery publicznej) łatwiej przychodzi myślowa organizacja aktywności obywatelskiej wokół interesów niż wokół wartości.

Czwarta tendencja, to rosnące znaczenie interesów zbiorowych w stosunku do interesów partykularnych, co wskazuje na rosnący stopień organizacji społeczeństwa obywatelskiego i postępujący proces werbalizowania interesów grupowych. Dotyczy to zarówno instytucjonalnych podmiotów sfery publicznej (NGO'sy), jak i słabiej ustrukturyzowanych ruchów miejskich.

Natomiast piąta z zaobserwowanych tendencji, to rosnąca przewaga zgeneralizowanych postaw partykularnych (zarówno organizowanych wokół potrzeb, jak i wartości) w stosunku do postaw zorientowanych uniwersalnie.

Ramy aksjologiczne sfery publicznej w Polsce (a w konsekwencji także aktywność w sferze publicznej) z jednej strony są kształtowane w zasadniczej mierze pod wpływem potrzeb, w drugiej kolejności interesów, a w dalszej wartości. Natomiast z drugiej strony są kształtowane przez orientacje partykularne bardziej niż przez orientacje wspólnotowe lub uniwersalistyczne.

²⁰ R.A. Dahl, *The Problem of Civic Competence*, "Journal of Democracy" 1992, vol. 3, no. 4.

Ryszard Cichocki

Civic Competence and the Axiological Frames of Public Domain

Abstract

The objective of this paper is an attempt to set the idea of civic competence in its bearing upon public domain and public activity. In the article, a model of civic competence has been presented based on four components, viz. of: cognitive, evaluating, normative and action, competency. Each of these components as well as relations amongst them are characterized here in general. Next, the paper focuses on the axiological dimension of civic competence. A typology of civic competence has been constructed, consisting of four main items based upon respective sources of evaluation that constitute them. According to these four sources, civic competence might be regulated either by the universal values (type 1), or by particular values (type 2), or by group interests (either those of communities or associations) (type 3), or particular interests (type 4), or group demands (either those of communities or associations) (type 5), or particular demands (type 6). The types of civic competence distinguished above are subsequently used in the paper for characterizing main dilemmas connected with civic competence as modelled in public domain.

Keywords: public domain, axiology of public domain, civic competence, evaluating competence, cognitive competence, normative competence, action competence, civil society, civil activity, social values, interests, social demands, group identification.

